

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

МАНДИЧЕВ ДЕНИС ВАДИМОВИЧ

УДК 342.951:346.9(477)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Суми – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
БЕЗПАЛОВА Ольга Ігорівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
завідувач кафедри поліцейської діяльності та
публічного адміністрування факультету № 3.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЛУК'ЯНЕЦЬ Дмитро Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету;

доктор юридичних наук, доцент
КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна,
Сумський державний університет,
доцент кафедри адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної безпеки;

доктор юридичних наук, доцент
ДРОЗД Олексій Юрійович,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник відділу докторантури та ад'юнктури.

Захист відбудеться 27 червня 2019 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.07 Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий 24 травня 2019 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М.І. Логвиненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток ринкової економіки, євроінтеграційні процеси, що наразі тривають у нашій державі, розширення міжнародних зв'язків викликають об'єктивну необхідність посилення захисту прав та інтересів учасників господарських правовідносин, гарантування судового захисту інтересів інвесторів, зокрема іноземних. За таких умов підвищується роль господарських судів у судовій системі України. Саме на них покладаються повноваження у сфері урегулюванні конфліктів та господарсько-правових спорів, у тому числі за участю іноземних суб'єктів. Ефективне здійснення господарського судочинства неможливе без належної організації та адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів, що включає: адміністративно-правове регулювання, організацію та управління діяльністю господарських судів, адміністративно-правові форми та методи контролю за системою цих судів тощо. Сьогодні в Україні триває чергова адміністративно-судова реформа, у зв'язку з чим виникає потреба в удосконаленні відповідного законодавства.

Огляд наукової літератури свідчить про те, що дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні залишається епізодичним і неповним. Незважаючи на існування великої кількості наукових робіт з питань адміністративно-правового забезпечення діяльності судів в Україні, запропонована тема на рівні докторської дисертації не досліджувалась, у наявних наукових працях розглядалася фрагментарно.

Окремі питання адміністративно-правового забезпечення діяльності судів в Україні досліджували такі вчені, як: В. Б. Авер'янов, А. І. Алексєєв, О. А. Банчук, В. І. Барко, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, В. Ф. Бойко, І. Л. Бородін, В. Д. Бринцев, В. В. Волік, В. В. Галуцько, Ю. В. Гаруст, В. Д. Гвоздецький, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. Ф. Демченко, Б. В. Деревянко, О. В. Джафарова, Є. В. Додін, О. Ю. Дрозд, Г. Г. Забарний, Р. В. Ігонін, М. В. Калашник, О. І. Кисельова, С. В. Ківалов, Т. А. Кобзева, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. О. Короєд, Т. М. Кравцова, А. М. Куліш, В. І. Курило, Д. М. Лук'янець, І. М. Логвиненко, Р. В. Миронюк, Л. М. Москович, О. М. Музичук, І. В. Назаров, В. В. Пахомов, А. М. Подоляка, С. Г. Поволоцька, Д. М. Притика, Л. І. Сопільник, М. В. Старинський, С. Г. Стеценко, В. В. Сухонос, М. В. Тесленко, С. В. Шевчук, М. К. Якимчук тощо. Проте відсутність системного теоретичного дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні унеможливує комплексне вирішення проблеми реформування всієї судової системи держави.

Таким чином, важливість адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні, недостатня розробленість теоретичних положень у цій сфері, недосконалість правового регулювання обумовлюють актуальність та важливість глибокого і всебічного наукового дослідження широкого кола питань, пов'язаних із адміністративно-правовим забезпеченням діяльності господарських судів в Україні, а також розвитком і удосконаленням законодавства в означеній сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до основних положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., а також комплексних науково-дослідних тем Харківського національного університету внутрішніх справ: «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (державний реєстраційний номер 0113U008189), «Реалізація та удосконалення адміністративного законодавства України» (державний реєстраційний номер 0113U008197).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України, узагальнення практики його реалізації визначити сучасний стан адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні, а також з'ясувати шляхи його удосконалення та розвитку.

Для досягнення поставленої мети в дисертації планується вирішити такі комплексні задачі:

- провести історико-правове дослідження розвитку та становлення системи господарських судів в Україні;
- охарактеризувати роль та значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України;
- визначити поняття та особливості організації та функціонування системи господарських судів в Україні як суб'єктів адміністративного права;
- з'ясувати мету та принципи діяльності господарських судів в Україні;
- розглянути правові засади діяльності господарських судів України та виявити місце серед них адміністративно-правового регулювання;
- визначити види та особливості адміністративних правовідносин, що виникають у діяльності господарських судів України;
- сформулювати поняття та види організаційного забезпечення діяльності господарських судів України;

- охарактеризувати адміністративно-правові засади взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи України, визначити види та форми такої взаємодії;
- розглянути завдання і функції апаратів господарських судів України;
- визначити роль та значення органів суддівського самоврядування в управлінні та організації діяльності господарських судів України;
- з'ясувати місце інших органів системи судової влади в організації та забезпеченні діяльності господарських судів в Україні;
- розглянути адміністративно-правові форми та методи контролю за діяльністю господарських судів в Україні;
- розробити рекомендації щодо удосконалення адміністративного законодавства України на підставі вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері;
- визначити шляхи оптимізації системи та організаційно-штатної структури господарських судів в Україні;
- розробити пропозиції щодо способів вирішення проблем кадрового та матеріально-фінансового забезпечення господарських судів;
- запропонувати шляхи удосконалення критеріїв оцінювання діяльності господарських судів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є правовідносини щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні.

Предметом дослідження виступає адміністративно-правове забезпечення діяльності господарських судів в Україні.

Методи дослідження. Як методологічна основа дослідження використані сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, застосування яких обумовлюється системним підходом, що надасть можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. Так, історичний метод дозволив розробити історико-правову періодизацію розвитку господарських судів (підрозділ 1.1). За допомогою гносеологічного методу було з'ясовано поняття, мету та завдання діяльності господарських судів, у тому числі як суб'єктів адміністративного права, їх місце та значення в судовій та правоохоронній системах (підрозділи 1.2 та 1.3). Використання аналітичного методу дозволило визначити поняття та особливості організації та функціонування господарських судів, а також види та особливості адміністративних правовідносин, що виникають у діяльності господарських судів (підрозділи 1.4, 2.2 та 2.3). Структурно-функціональний аналіз надав можливість визначити відповідність нормативно-правових актів у сфері регулювання діяльності господарських судів реальним суспільним відносинам (підрозділи 2.1 та 4.1). Порівняльно-правовий метод покладено

в основу аналізу засад взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи, а також визначення ролі та значення адміністративно-правового забезпечення управління діяльністю господарських судів (підрозділи 2.4–3.4). Метод статистичного аналізу було використано під час роботи з офіційно-статистичними матеріалами, звітами судових органів, а також результатами соціологічних досліджень (підрозділи 4.2 та 4.4). Використання індуктивного методу дозволило підтвердити висновок про необхідність вдосконалення адміністративного законодавства у сфері регулювання діяльності господарських судів, оптимізації їх організаційно-штатної структури та системи (підрозділи 4.2–4.4).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації становлять наукові праці фахівців у галузі загальної теорії держави і права, конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, порівняльного правознавства, інших галузевих правових наук, соціології, політології, філософії тощо. Інформаційну та емпіричну основу дисертації становлять узагальнення практики діяльності місцевих, апеляційних господарських судів та Касаційного господарського суду України, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є одним із перших комплексних досліджень адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні на рівні докторської дисертації. До найбільш значущих належать такі:

вперше:

– визначено особливості функціонування господарських судів як суб'єктів адміністративного права: 1) є владним суб'єктом, наділеним державно-владними повноваженнями; 2) завжди мають рівноправне або чільне становище у відносинах з іншими суб'єктами, в тому числі органами державної влади; 3) у правовідносинах з іншими суб'єктами зберігають власну незалежність і недоторканність суддів та керуються виключно законодавством; 4) для повної реалізації свого адміністративно-правового статусу використовують спеціально створені допоміжні органи (Державна судова адміністрація, апарат судів тощо);

– запропоновано в ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначити вичерпний перелік випадків, за яких Вища кваліфікаційна комісія суддів України може рекомендувати проведення кваліфікаційного оцінювання суддів (притягнення до дисциплінарної відповідальності, погашення дисциплінарного стягнення, подання заяви про участь у конкурсі на зайняття посади судді); у ст. 88 цього ж Закону визначити наслідки непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя (рішення, які при цьому може прийняти Вища кваліфікаційна комісія суддів);

– запропоновано розробити Положення про порядок оцінювання особистих морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, в якому визначити: 1) порядок відбору та призначення незалежного спеціаліста (або групи спеціалістів) у галузі психології, вимоги до рівня його (їх) кваліфікації, віку, досвіду роботи тощо; 2) програму проведення психологічного тестування із визначенням конкретної методики тестування; 3) порядок визначення результатів та рівень, необхідний для визначення кандидата як такого, що придатний для зайняття посади судді; 4) порядок оскарження результатів тестування;

– з метою підвищення ефективності оцінювання роботи господарських судів запропоновано розділ XI «Організаційне забезпечення діяльності судів» Закону України «Про судоустрій і статус судів» доповнити окремою главою під назвою «Судова статистика», до якої включити такі статті: 1. Організація роботи з формування та узагальнення статистичної звітності в судах. 2. Базові статистичні показники діяльності суду. 3. Моніторинг та використання статистичної інформації в судах;

– запропоновано розробити Інструкцію про організацію оцінювання роботи господарських судів, що включає такі розділи: 1. Загальні положення; 2. Базові показники оцінювання роботи господарського суду; 3. Методика оцінювання роботи господарського суду. 4. Аналітичний звіт за результатами оцінювання роботи господарського суду. 5. Формування рекомендацій щодо покращення роботи господарського суду. 6. Контроль за виконанням рекомендацій;

удосконалено:

– історико-правову періодизацію розвитку системи господарських судів на території сучасної України: 1) епоха Київської Русі (IX–XIV ст.ст.); 2) період перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XV–XVI ст.ст.); 3) період державно-визвольного руху Гетьманської доби (XVII–XVIII ст.ст.); 4) період перебування українських земель під владою Російської імперії (XVIII–XX ст.ст.); 5) радянський період (1917–1991 рр.); 6) новий період – набуття Україною незалежності (1991–2015 рр.); 7) новітній період – провадження нової судово-адміністративної реформи (2015 р. – до сьогодні);

– узагальнення значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України, яке полягає у: 1) забезпеченні економічної безпеки та дисципліни, що є невід’ємною складовою національної безпеки держави; 2) створенні сприятливих умов для сталого та надійного розвитку господарських правовідносин, захисті економічної конкуренції та добросовісності суб’єктів господарювання; 3) захисті прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин, а також осіб, чийх інтересів вони торкаються, тощо;

– класифікацію функцій господарських судів як суб'єктів адміністративного права, які запропоновано поділити на дві великі групи за критерієм їх цільової спрямованості: 1) адміністративні функції, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням правосуддя у господарському судочинстві: здійснення підготовчо-організаційних дій, що передують розгляду господарської справи; судове керівництво ходом розгляду та вирішення господарської справи; забезпечення однакового та правильного застосування судами норм матеріального та процесуального права при розгляді господарських справ тощо; 2) адміністративні функції, які виконуються у зв'язку зі здійсненням судового управління (внутрішньоорганізаційного або зовнішнього): представницькі, контрольні, організаційні, забезпечувальні функції та функції взаємодії та суддівського самоврядування;

– систему адміністративно-правових принципів діяльності господарських судів України, які запропоновано класифікувати залежно від сфери регулювання на: 1) загальні, тобто ті, які характерні для організації та функціонування всієї судової системи: законність та верховенство права; гласність, тобто відкритість судового засідання та право кожного, у порядку, визначеному законодавством, бути присутнім на судовому засіданні; об'єктивність та неупередженість, незалежність та самостійність судді та судів тощо; 2) галузеві – принципи, на яких ґрунтується діяльність судів загальної юрисдикції: територіальності та спеціалізації, інстанційності права учасників процесу на правову допомогу, рівність учасників судового процесу перед законом та судом; 3) спеціальні – принципи, які характеризують спосіб організації та функціонування саме системи господарських судів: а) організаційні; б) функціональні;

– визначення особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності господарських судів, до яких віднесено: 1) здійснюється не тільки органами законодавчої влади, але й органами суддівського самоврядування, а також спеціально утвореними органами судової системи (Вища кваліфікаційна комісія суддів тощо) та судьями, які займають адміністративні посади; 2) методами, що застосовуються, можуть бути примус та переконання, однак використання методу примусу обмежується дією принципу незалежності суддів та підкорення їх лише закону; 3) результатом є не тільки прийняття нормативно-правових актів, але й актів індивідуального характеру, організаційно-розпорядчих актів органів суддівського самоврядування тощо;

– систему адміністративних правовідносин, у які можуть вступати господарські суди, що запропоновано поділити на: 1) внутрішні адміністративні правовідносини, які виникають: у сфері судового управління; під час реалізації права суддів господарських судів на суддівське самоврядування; у сфері кадрового, фінансового, інформаційного та іншого забезпечення діяльності господарських судів;

2) зовнішні правовідносини, пов'язані із взаємодією з іншими судами, судовими органами та іншими державними органами, їх посадовими особами; правовідносини, що виникають під час забезпечення права громадян та інших осіб на доступ до публічної інформації; правовідносини, пов'язані зі здійсненням зовнішнього контролю за діяльністю господарських судів;

– підхід до визначення системи рівнів, видів та форм взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи на трьох рівнях: 1) між господарськими судами та зовнішніми суб'єктами; 2) між господарськими судами одного або різних рівнів; 3) взаємодія всередині одного конкретного господарського суду. Видами взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи є: 1) інформаційна взаємодія; 2) ресурсна взаємодія; 3) взаємодія з приводу прийняття та виконання рішень у господарському судочинстві; 4) взаємодія у сфері опосередкованої участі господарських судів у законодавчому процесі тощо. Формами взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи є: 1) інформування; 2) повідомлення правоохоронних органів про виявлення ознак кримінального правопорушення під час розгляду господарських справ; 3) співробітництво з іншими судами в питаннях щодо збирання та дослідження доказів у господарському судочинстві тощо;

– визначення правової природи апаратів господарських судів, яка полягає в наступному: 1) судді господарських судів виконують функцію зі здійснення правосуддя в господарському судочинстві, для чого виникає необхідність у здійсненні різноманітних допоміжних дій; 2) до штатної структури апарату господарського суду поряд із працівниками, що здійснюють функції з обслуговування, входять також висококваліфіковані державні службовці, які здатні прийняти на себе функції судового адміністрування та забезпечення злагодженого функціонування системи господарських судів; 3) при формуванні апаратів господарських судів обов'язково враховується думка суддів відповідних судів тощо;

– узагальнення завдань органів суддівського самоврядування, які запропоновано класифікувати за змістом на такі групи: 1) у сфері кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності господарських судів; 2) у сфері кадрового забезпечення інших органів судової влади – Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Державної судової адміністрації, її територіальних управлінь та апаратів господарських судів; 3) у сфері організації діяльності самих органів суддівського самоврядування; 4) у сфері здійснення судового адміністрування в господарських судах; 5) у сфері захисту професійних інтересів суддів господарських судів; 6) у сфері здійснення контрольних повноважень;

– характеристику значення Державної судової адміністрації та її територіальних управлінь в організації та забезпеченні діяльності господарських судів, яка полягає в наступному: 1) реалізації представницьких повноважень та забезпеченні взаємодії господарських судів різних рівнів між собою та з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування; 2) здійсненні функції з кадрового забезпечення апаратів господарських судів та сприяння у соціальному захисті суддівського корпусу; 3) здійсненні інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності господарських судів, що виражається у веденні судової статистики, узагальненні практики організації діяльності господарських судів тощо; 4) здійсненні контрольних функцій тощо;

– визначення ролі Вищої кваліфікаційної комісії суддів в організації та забезпеченні діяльності господарських судів, що полягає в наступному: 1) своєчасному виявленні вакантних посад суддів у господарських судах шляхом здійснення обліку інформації, що надходить з апаратів відповідних судів, та оголошення конкурсу для їх комплектації; 2) організації та проведенні добору кандидатів на посади суддів у господарських судах та проведенні їх спеціальної перевірки; 3) проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду суддів господарських судів, визначені його результатів та внесенні рекомендацій Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді в господарському суді тощо;

– узагальнення значення інших суб'єктів організаційного забезпечення діяльності господарських судів, зокрема Вищої ради правосуддя, Громадської ради доброчесності, Національної школи суддів, науково-консультативних рад та наукових консультантів;

– класифікацію форм та методів здійснення контролю за діяльністю господарських судів. До форм здійснення контролю за діяльністю господарських судів віднесено: 1) проведення спеціальної перевірки кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) проведення відбіркового іспиту у формі анонімного тестування кандидата на посаду судді господарського суду; 3) проведення перевірки декларації родинних зв'язків та фінансової декларації кандидата на посаду судді господарського суду; 4) перевірка матеріалів, дослідження суддівського досьє, інших документів, що містять інформацію про діяльність судді господарського суду тощо. Методами контролю за діяльністю господарських судів визначено: 1) методи примусу – винесення рішення про притягнення суддів господарських судів до дисциплінарної відповідальності, їх звільнення, переведення тощо (дані методи може застосовувати тільки Вища рада правосуддя); 2) методи переконання – інформування, консультування, рекомендації, оскарження тощо;

дістали подальшого розвитку:

– пропозиції щодо удосконалення діяльності органів суддівського самоврядування в управлінні господарськими судами шляхом внесення

таких доповнень до законодавства України: 1) в ч. 12 ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачити, що рішення зборів суддів відповідного суду, прийняте в межах та в порядку, визначеному законодавством України, є обов'язковим для всіх суддів цього суду, а також регламентувати порядок оскарження такого рішення в судовому або позасудовому порядку; 2) в ч. 12 ст. 133 даного Закону закріпити обов'язок суб'єктів, до яких звертаються з пропозиціями вищі органи суддівського самоврядування, розглянути ці пропозиції протягом п'ятнадцяти днів і дати відповідь по суті; 3) створити робочі органи в складі З'їзду суддів України та залучити до їх роботи працівників Державної судової адміністрації, а на рівні зборів суддів кожного господарського суду – працівників апарату цих судів;

– способи застосування досвіду адміністративно-правового регулювання діяльності господарських судів зарубіжних країн з метою удосконалення організації діяльності господарських судів: 1) удосконалити структуру обласних господарських судів шляхом утворення судових палат з розгляду однорідних категорій господарських справ (з питань банкрутства, з питань захисту інтелектуальної власності, з питань виконання господарських договорів тощо); 2) в процесуальному законодавстві чітко розмежувати юрисдикцію господарських та адміністративних судів: визначити, які категорії спорів, що виникають між суб'єктами господарювання та владними суб'єктами, розглядаються господарськими судами; 3) уніфікувати повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя, створивши єдиний орган, на який покладається формування суддівського корпусу;

– шляхи оптимізації системи та організаційно-штатної структури господарських судів: 1) збільшити штатну чисельність суддів господарських судів; 2) ч. 6 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити положенням про те, що визначення штатної чисельності судів здійснюється з урахуванням пропозицій голів відповідних судів тощо;

– практичні рекомендації щодо удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів: 1) провести моніторинг матеріально-технічного стану в господарських судах та визначити обсяг коштів, необхідних для забезпечення господарських судів належними приміщеннями, обладнанням та мультимедійною технікою; 2) розробити план фінансування господарських судів на декілька років та закласти відповідні витрати у видатках Державного бюджету; 3) в ст. 150 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначити мінімальний посадовий оклад працівника апарату господарського суду (службовця) на рівні не менше 30 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені автором концептуальні положення можуть бути застосовані в процесі подальшого

дослідження проблем науки адміністративного права. Викладені у дисертаційному дослідженні висновки і пропозиції можуть бути використані у:

– науково-дослідній діяльності – для подальшого опрацювання проблемних питань адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні (*акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 25.04.2019 р.*);

– правотворчості – при вдосконаленні чинного адміністративного законодавства, яке регулює організаційне забезпечення діяльності господарських судів в Україні (*довідка Науково-дослідного інституту публічного права від 25.04.2019 р.*);

– правозастосовній діяльності – з метою вдосконалення практики застосування адміністративного законодавства, вирішення колізій у сфері адміністративно-правових відносин, які виникають у діяльності господарських судів в Україні (*акт впровадження в діяльність Господарського суду міста Києва від 10.05.2019 р.*);

– навчальному процесі – під час підготовки підручників і навчальних посібників з курсів «Адміністративне право і процес», «Адміністративне судочинство», «Судові та правоохоронні органи України». Висновки та пропозиції дисертації також можуть бути використані для удосконалення навчальних програм перспективного і поточного характеру, навчальних та тематичних планів із дисципліни «Адміністративне право» та «Судові та правоохоронні органи» (*акт впровадження в навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 21.01.2019 р.*).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертантом на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Публічне адміністрування в сфері органів внутрішніх справ» (Київ, 2015), «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (Харків, 2016), «Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції» (Суми, 2017), «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (Харків, 2017), «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Київ, 2017), «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства» (Київ, 2017), «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Запоріжжя, 2017), «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (Одеса, 2017), «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (Одеса, 2019).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в одній одноособовій

монографії, двадцяти двох статтях, надрукованих у вітчизняних наукових фахових та іноземних виданнях, а також у дев'яти тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою та задачами дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 433 сторінки, з яких 364 сторінки основного тексту. Список використаних джерел містить 490 найменувань і займає 52 сторінки. Додатки займають 11 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробленості проблеми, вказано на зв'язок роботи з напрямками наукових досліджень, визначено мету і задачі дослідження, його об'єкт, предмет, охарактеризовано використані методи, висвітлено наукову новизну роботи, її значення у практичній, науково-дослідній та навчально-науковій діяльності, наведено дані про апробацію і публікацію результатів дисертації, визначено її структуру.

Розділ 1 «Методологічні засади діяльності господарських судів в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історико-правовий аналіз розвитку та становлення системи господарських судів в Україні»* проведено аналіз історико-правового розвитку системи господарських судів.

Обґрунтовано, що історико-правовий розвиток системи господарських судів на Україні складається із таких періодів: 1) епоха Київської Русі (IX–XIV ст.ст.); 2) період перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XV–XVI ст.ст.); 3) період державно-визвольного руху Гетьманської доби (XVII–XVIII ст.ст.); 4) період перебування українських земель під владою Російської імперії (XVIII–XX ст.ст.); 5) радянський період (1917–1991 рр.); 6) новий період – набуття Україною незалежності (1991–2015 рр.); 7) новітній період – провадження нової судово-адміністративної реформи (2015 р. – до сьогодні).

Підкреслено, що в ранній період здобуття Україною незалежності розвиток господарських судів характеризувався наступним: 1) функції щодо розгляду господарських спорів були передані спеціалізованій системі судів; 2) вперше проголошувались принципи законності та незалежності (які у сфері цивільного та кримінального судочинства були впроваджені набагато раніше); 3) запроваджувались основи суддівського самоврядування; 4) зберігався суттєвий вплив органів виконавчої влади та

глави держави на діяльність арбітражних судів, зокрема в питаннях призначення арбітрів та фінансування арбітражних судів.

Встановлено, що наразі триває черговий етап судово-адміністративної реформи, пов'язаний із необхідністю виконання декількох завдань: 1) забезпечення єдності судової влади і утворення єдиного вищого суду, який забезпечуватиме єдність судової практики і виступатиме судом касаційної інстанції; 2) підвищення рівня незалежності судової влади від законодавчої та виконавчої гілок влади та глави держави; 3) підвищення рівня професійності суддів та посилення законності в їх діяльності.

У підрозділі 1.2 *«Роль та місце господарських судів у судовій та правоохоронній системах України»* з'ясовані роль та значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України.

Відзначено, що в юридичній науці склалося дві концепції щодо розуміння поняття «судова система» – прихильники першої дотримуються вузького підходу, вважаючи, що таку систему утворюють виключно суди; на думку інших, судова система – це не тільки суди, але й система інших органів, які разом із судами утворюють єдину судову систему (наприклад, Державна судова адміністрація тощо).

Звернено увагу на те, що слід розрізняти поняття «система судів», «судова система» та «система органів забезпечення функціонування судової влади». Найбільш широкий зміст із них має категорія «судова система». Тому поняття «судова система» можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. У широкому значенні поняття «правоохоронна система» та «судова система» співвідносяться як загальне та часткове. Тобто судова система є частиною правоохоронної системи держави з особливими, властивими їй, елементами – суб'єктами, функціями тощо. Однак у більш вузькому розумінні досліджувані категорії означають дві паралельні, незалежні одна від одної в інституційному та функціональному сенсі, однак тісно пов'язані між собою, державні системи.

Обґрунтовано, що значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України полягає у: 1) забезпеченні економічної безпеки та дисципліни, що є невід'ємною складовою національної безпеки держави; 2) створенні сприятливих умов для сталого та надійного розвитку господарських правовідносин, захисті економічної конкуренції та добросовісності суб'єктів господарювання; 3) захисті прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин, а також осіб, чіїх інтересів вони торкаються; 4) захисті корпоративних та пов'язаних з ними прав учасників господарських правовідносин, у тому числі у відносинах з власниками господарських товариств; 5) захисті прав кредиторів при визнанні суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом; 6) сприянні у залученні інвестицій в економічний та інноваційний розвиток держави шляхом гарантування судового захисту прав інвесторів та їх майнових

інтересів; 7) виробленні та забезпеченні єдності судової практики в справах, підвідомчих господарським судам.

Аргументовано, що господарські суди України відіграють важливу роль у реалізації правоохоронної державної функції. Водночас для розвитку їх правового статусу та посилення ролі в забезпеченні економічної та фінансової безпеки України встановлена необхідність створення належних правових та організаційних умов, зокрема шляхом удосконалення положень відповідного законодавства. Запропоновано на законодавчому рівні визначити мету та завдання діяльності господарських судів; розширити принципи, на яких ґрунтується їх робота (законності, доступності тощо); оптимізувати систему господарських судів тощо.

У підрозділі 1.3 *«Поняття та особливості організації та функціонування системи господарських судів в Україні як суб'єктів адміністративного права»* досліджено особливості діяльності господарських судів як суб'єктів адміністративного права.

Встановлено, що організація господарських судів – це спосіб побудови системи цих судів, їх внутрішня структура, яка забезпечує територіальну доступність господарського судочинства. Аргументовано, що організація господарських судів як суб'єктів адміністративного права характеризується наступним: 1) господарські суди становлять самостійну ланку судової системи, яка, однак, очолюється єдиним для всієї системи органом – Верховним Судом України; 2) мережа місцевих та апеляційних господарських судів організована відповідно до принципу територіальності таким чином, щоб забезпечити територіальну доступність господарського судочинства; 3) систему господарських судів утворюють три рівні – місцеві, апеляційні господарські суди та Касаційний господарський суд України; 4) у складі кожного господарського суду, незалежно від його рівня, із числа суддів обираються голова та заступник суду, на яких, окрім основної функції здійснення правосуддя, покладаються повноваження щодо судового управління; 5) в складі кожного господарського суду функціонує апарат, що здійснює організаційне та технічне забезпечення діяльності суддів.

Встановлено, що функції господарських судів як суб'єктів адміністративного права доцільно об'єднати в дві великі групи за критерієм їх цільової спрямованості: 1) адміністративні функції, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням правосуддя в господарському судочинстві; 2) адміністративні функції, які виконуються у зв'язку зі здійсненням судового управління (внутрішньоорганізаційного або зовнішнього).

Зазначено, що функцію представництва слід відрізнити від функції інформаційної взаємодії, незважаючи на схожість їх змісту. В основі диференціації цих функцій лежить критерій цільової спрямованості. Зокрема, під час здійснення представницької функції переслідується мета

забезпечення інтересів господарських судів, їх відстоювання у відносинах з іншим суб'єктами. Під час виконання функції взаємодії господарських судів з іншими органами державної влади, фізичними чи юридичними особами, як правило, забезпечується дотримання прав та інтересів протилежної сторони правовідносин у межах повноважень, наданих господарським судам (наприклад, надання відповідей на інформаційні запити).

Виділено такі особливості функціонування господарських судів як суб'єктів адміністративного права: 1) є владним суб'єктом, наділеним державно-владними повноваженнями; 2) завжди мають рівноправне або чільне становище у відносинах з іншими суб'єктами, в тому числі органами державної влади; 3) у правовідносинах з іншими суб'єктами зберігають власну незалежність і недоторканність суддів та керуються виключно законодавством; 4) для повної реалізації свого адміністративно-правового статусу використовують спеціально створені допоміжні органи (Державна судова адміністрація, апарат судів тощо).

У підрозділі 1.4 «*Мета та принципи діяльності господарських судів в Україні*» обґрунтовано, що метою діяльності господарських судів є запобігання вчиненню правопорушень у сфері господарської діяльності та захист порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів такої діяльності.

Визначено, що метою адміністративної діяльності, що здійснюється в господарських судах, є упорядкування та організація діяльності суддів цих судів. Завданнями, у свою чергу, виступають: 1) забезпечення своєчасної реєстрації позовних заяв та інших звернень, що надходять до господарських судів; 2) створення організаційних умов для проведення судових засідань у господарських судах; 3) забезпечення дотримання суддями господарських судів службової дисципліни; 4) створення умов для здійснення суддівського самоврядування тощо.

Аргументовано, що для забезпечення виконання судами, в тому числі господарськими, своєї основної функції виникає необхідність у здійсненні судового управління. Реалізація управлінських повноважень суддями завжди має на меті забезпечення ефективного здійснення правосуддя. Однією з визначальних особливостей судового управління є те, що воно, як правило, здійснюється за допомогою інших органів та їх посадових осіб – помічників суддів та інших працівників апарату судів. Такі органи, що діють в судовій системі, але виконують функції, властиві органам виконавчої влади (організаційно-управлінські, організаційно-розпорядчі), в науковій літературі та деяких законодавчих актах називаються допоміжними органами. Подібні органи функціонують при парламенті (Апарат Верховної Ради України), при главі держави (Адміністрація Президента України) тощо.

На жаль, в Законі України «Про державну службу» така категорія державних органів («допоміжні органи») не визначена щодо судової влади. Окремо виділена лише категорія працівників, які виконують функцію з обслуговування, однак, виходячи зі змісту цієї функції, вона не є допоміжною в контексті організаційного, інформаційного та іншого забезпечення. Тому вказано на необхідність закріплення на законодавчому рівні поняття допоміжного органу та визначення правового статусу його службовців.

Обґрунтовано, що завданнями діяльності господарських судів є: 1) гарантування доступу до судового захисту прав та інтересів юридичних осіб та інших суб'єктів господарювання; 2) врегулювання та вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у сфері господарської діяльності, при неможливості їх самостійного вирішення сторонами спору; 3) сприяння пануванню в суспільстві законності та правопорядку у сфері господарських правовідносин; 4) відновлення порушених прав та інтересів постраждалої сторони в господарському спорі або, якщо це неможливо, – відшкодування завданої шкоди; 5) упорядкування господарських правовідносин, приведення їх у стан, що відповідає загальним засадам їх здійснення, а також вимогам Конституції та законів України тощо.

Розроблено систему адміністративно-правових принципів діяльності господарських судів України, які залежно від сфери регулювання запропоновано класифікувати на: 1) загальні, тобто ті, які характерні для організації та функціонування всієї судової системи: законність та верховенство права; гласність, тобто відкритість судового засідання та право кожного, у порядку, визначеному законодавством, бути присутнім на судовому засіданні тощо; 2) галузеві – принципи, на яких ґрунтується діяльність судів загальної юрисдикції: територіальності та спеціалізації, інстанційності права учасників процесу на правову допомогу, рівність учасників судового процесу перед законом та судом; 3) спеціальні – принципи, які характеризують спосіб організації та функціонування саме системи господарських судів: а) організаційні: організація власної системи господарських судів; б) функціональні: право на передання справи на розгляд третейським судом; пріоритетність досудового врегулювання спору; одноосібність розгляду господарських справ у судах першої інстанції та колегіальність перегляду справ у господарських судах апеляційної та касаційної інстанцій.

Розділ 2 «Зміст адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 2.1 «Правові засади діяльності господарських судів України та місце серед них адміністративно-правового регулювання» присвячений характеристиці системи нормативно-правових актів, що

регламентують діяльність господарських судів, та визначенню ролі адміністративно-правового регулювання.

Обґрунтовано, що відмінність понять «правові засади», «правове забезпечення» та «правове регулювання» полягає в різному обсязі їх змісту. Найширшим із них є поняття «правове забезпечення», а найвужчим – «правове регулювання». Категорія «правові засади» означає сутнісну основу законодавства, яким регламентовано той чи інший вид правовідносин. На підтвердження цієї думки можна навести той факт, що в Конституції України та деяких законах, що регулюють діяльність судів, в назві першого розділу, присвяченого основоположним ідеям функціонування державної влади в цілому та судової влади зокрема вживається термін «засади». Правові засади визначають характер правового забезпечення та правового регулювання, оскільки саме вони обумовлюються типом правової системи та існуючих принципів взаємного впливу державної влади та народу. Єдиним терміном, що лежить в основі всіх означених вище термінологічних конструкцій, є поняття «правові», що є похідним від терміна «право». Наявність у смисловій конструкції поняття «право» вказує на те, що відповідна діяльність, поведінка суб'єкта або суспільне явище підпорядковані певним нормативним правилам, прийнятим уповноваженими органами державної влади, і повинні відповідати їх приписам.

Сформульоване визначення правових засад діяльності господарських судів як системи норм різних галузей права та основоположних принципів, на яких вони ґрунтуються, за допомогою яких здійснюється упорядкування та нормування роботи судів загальної юрисдикції, що спеціалізуються на вирішенні господарських спорів.

Обґрунтовано думку про те, що особливістю адміністративно-правового регулювання є те, що вплив у процесі такого регулювання здійснюється на поведінку та діяльність суб'єктів адміністративних правовідносин, одним із яких обов'язково є орган державної влади або місцевого самоврядування, їх посадова особа або інший суб'єкт публічно-владних повноважень. Господарські суди належать до органів судової влади, тому регулювання їх діяльності здійснюється не тільки нормами конституційного, господарського процесуального, але й адміністративного права.

У підрозділі 2.2 «Види та особливості адміністративних правовідносин, що виникають у діяльності господарських судів України» на підставі аналізу науково-правових джерел було визначено види та особливості адміністративних правовідносин, що виникають у діяльності господарських судів.

На підставі дослідження традиційного та нетрадиційного підходів до розуміння сутності адміністративних правовідносин охарактеризовано ознаки відповідних правовідносин, що виникають у діяльності

господарських судів, зокрема: 1) метою вступу господарських судів у ці правовідносини, незалежно від їх виду, завжди є ефективне та своєчасне здійснення правосуддя в господарському судочинстві; 2) господарський суд у цих правовідносинах має рівноправне з іншими учасниками становище або керівне (повноважне), однак невиконання певного обов'язку, передбаченого Конституцією та законами України, судьями господарських судів може тягнути за собою притягнення останніх до юридичної відповідальності (як правило, дисциплінарної); 3) адміністративні правовідносини в діяльності господарських судів можуть виникати як у внутрішньоорганізаційній сфері, коли вирішуються питання організації їх діяльності, здійснення судового адміністрування, так і у зовнішній – при взаємодії з іншими державними та недержавними органами, іншими особами, а також управлінські повноваження реалізуються під час відправленні правосуддя в господарському судочинстві; 4) в ході реалізації державно-владних повноважень господарські суди в усіх видах правовідносин можуть діяти лише в межах та у спосіб, що визначений законодавством України; 5) господарські суди виступають колективним суб'єктом адміністративних правовідносин, однак безпосереднім носієм адміністративних прав та обов'язків у більшості випадків виступають судді господарських судів. Самі ж суди є формальними учасниками відповідних правовідносин.

Доведено, що адміністративним правовідносинам властиві такі ознаки: 1) ці правовідносини завжди виникають у сфері, що пов'язана з виконанням завдань та функцій публічного управління або із захистом (охороною) прав та інтересів осіб у відносинах з органами публічного управління; 2) одним із учасників цих правовідносин виступають органи публічно-владних повноважень, які діють виключно у спосіб та в межах, визначених законодавством, тобто їх влада обмежена дією принципу верховенства права тощо.

Визначено, що адміністративні правовідносини, що виникають за участю господарських судів, – це вид суспільних правовідносин (правових зв'язків), у які вступають суди загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді господарських справ, з іншими суб'єктами, та які виражаються у виконанні ними своїх адміністративних обов'язків або реалізації своїх адміністративних прав з метою ефективного та своєчасного здійснення правосуддя в господарському судочинстві.

Розроблено класифікацію адміністративних правовідносин, що виникають у діяльності господарських судів, на підставі наступних критеріїв: 1) залежно від взаємного становища сторін у цих правовідносинах: горизонтальні та вертикальні; 2) залежно від цільової спрямованості адміністративних правовідносин: регулятивні та охоронні.

У підрозділі 2.3 «Поняття та види організаційного забезпечення діяльності господарських судів України» досліджено питання організаційного забезпечення діяльності господарських судів.

Зазначено, що поняттям «судове управління» охоплюються всі (як зовнішні, так і внутрішні) управлінські процеси, що відбуваються в державі в цілому та судовій системі зокрема, які спрямовані на упорядкування діяльності судів та судової влади. Судове адміністрування – це виключно внутрішні управлінські процеси; його суб'єктами є судді, які обіймають адміністративні посади в судах. Відтак судове адміністрування є одним із елементів судового управління. Водночас поняття «організаційне забезпечення діяльності судів» розташовується між цими двома категоріями: воно є вужчим за поняття «судове управління», однак ширше за поняття «судове адміністрування». Отже, організаційне забезпечення діяльності господарських судів є одним з елементів судового управління.

Підкреслено, що ефективність організаційного забезпечення діяльності господарських судів безпосередньо впливає на процес здійснення правосуддя, оскільки належна організація управління забезпечує: 1) своєчасність проходження судових документів та формування судових справ; 2) оптимальний розподіл навантаження на кожного суддю і, як наслідок, своєчасне вирішення господарських спорів; 3) забезпечення судді господарського суду необхідними нормативними, довідковими та іншими матеріалами, необхідними для вирішення справ; 4) надання судді кваліфікованої допомоги з боку помічників при збиранні матеріалів, необхідних для вирішення справи, та складанні судової документації тощо.

Виділені такі ознаки організаційного забезпечення діяльності господарських судів: 1) є одним з елементів судового управління, тобто за своєю сутністю управлінським процесом; 2) здійснюється як суддями господарських судів, які обіймають адміністративні посади, так і іншими внутрішніми та зовнішніми по відношенню до судової системи суб'єктами; 3) його метою завжди виступає створення належних організаційних умов для здійснення правосуддя в господарському судочинстві; 4) межі, механізм та порядок організаційного забезпечення визначаються в законодавчих актах, а також питання внутрішньої організації діяльності господарських судів можуть вирішуватися органами суддівського самоврядування; 5) його структуру становлять різні організаційні дії, які утворюють окремі види організаційного забезпечення.

Обґрунтовано, що організаційне забезпечення діяльності господарських судів здійснюється за допомогою механізму організаційного забезпечення, що розглядається як визначена законодавством взаємоузгоджена система елементів, яка забезпечує організацію та функціонування суб'єктів управління господарськими

судами, здійснення ними ефективного судового адміністрування, спрямованого на створення належних умов для здійснення господарського судочинства.

У підрозділі 2.4 «Адміністративно-правові засади взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи України» обґрунтовано, що однією з умов ефективного здійснення правосуддя в господарському судочинстві є створення умов для взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи.

Визначено категорію «взаємодія господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи» як вид публічно-правових відносин, заснованих на формальній рівності сторін, у які господарські суди вступають з метою вирішення питань організаційного, управлінського або іншого характеру на підставі взаємоузгодженої сторонами або визначеної законодавством системи дій цих суб'єктів.

На підставі вивчення національного законодавства у сфері регулювання діяльності господарських судів виокремлено такі види взаємодії: 1) інформаційна взаємодія; 2) ресурсна взаємодія; 3) взаємодія з приводу прийняття та виконання рішень у господарському судочинстві; 4) взаємодія у сфері опосередкованої участі господарських судів у законодавчому процесі; 5) взаємодія у сфері охорони господарських судів та забезпечення особистої безпеки суддів цих судів.

Встановлено, що формами ресурсної взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами є: 1) повідомлення господарських судів Державній судовій адміністрації або її територіальним управлінням про обсяг потреб матеріально-технічного забезпечення; 2) укладення договорів про експлуатацію об'єктів державної або комунальної власності; 3) укладення угод про здійснення ремонту або інших будівельних робіт щодо приміщень та споруд, які знаходяться в розпорядженні господарських судів тощо.

Доведено, що у своїй діяльності господарські суди можуть вступати в такі форми інформаційної взаємодії з іншими суб'єктами правоохоронної системи: 1) інформування (про свою діяльність через засоби масової інформації або мережу Інтернет; забезпечення доступу до публічної інформації на своїх офіційних веб-сайтах або через засоби масової інформації, а також надання відповідей на інформаційні запити, як індивідуальні, так і колективні тощо); 2) направлення інформаційних запитів та отримання інформації, необхідної для здійснення господарського судочинства, для захисту прав та інтересів суддів господарських судів тощо; 3) повідомлення правоохоронних органів про виявлення ознак кримінального правопорушення під час розгляду господарських справ.

Аргументовано, що процеси взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи відбуваються на трьох рівнях: 1) між

господарськими судами та зовнішніми по відношенню до судової системи суб'єктами, тобто взаємодія двох або декількох систем; 2) між господарськими судами одного або різних рівнів або між господарськими судами та іншими органами судової системи, тобто взаємодія всередині однієї системи; 3) взаємодія всередині одного конкретного господарського суду, тобто взаємодія між складовими однієї системи.

Розділ 3 «Адміністративно-правове забезпечення управління діяльністю господарських судів в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Завдання і функції апаратів господарських судів України» досліджено функціональне призначення апаратів господарських судів України.

Зазначено, що функціональне призначення апаратів господарських судів полягає в тому, що завдяки діяльності апарату судді господарських судів отримують можливість у належних умовах здійснювати свою основну функцію – правосуддя в господарському судочинстві; їм не доводиться турбуватися про документообіг, технічне забезпечення судового процесу та інші питання організації власної діяльності – концентрація на основній функції – здійсненні правосуддя в господарському судочинстві значно підвищує його якість.

Визначено, що апарат господарського суду – це організаційно єдина система структурних підрозділів та відділів, штатною одиницею в яких є посада, яку займають державні службовці та працівники, які здійснюють функції з обслуговування, та основним призначенням якої є організаційне, кадрове, матеріально-технічне та інше забезпечення належної роботи суддів відповідного господарського суду.

Обґрунтовано, що природа апаратів господарських судів полягає в наступному: 1) оскільки судді господарських судів виконують функцію зі здійснення правосуддя в господарському судочинстві, для чого виникає необхідність у здійсненні різноманітних допоміжних дій, зокрема документування, технічного забезпечення судового процесу тощо, то для здійснення перелічених функцій і формуються апарати; 2) до штатної структури апарату господарського суду поряд із працівниками, що здійснюють функції з обслуговування, входять також і висококваліфіковані державні службовці, які здатні прийняти на себе функції судового адміністрування та забезпечення злагодженого функціонування системи господарських судів у цілому та кожного окремого господарського суду зокрема; 3) при формуванні апаратів господарських судів обов'язково враховується думка суддів відповідних судів (голови господарського суду, органів суддівського самоврядування), незважаючи на те що організаційні питання вирішуються Державною судовою адміністрацією, її територіальними управліннями та керівниками відповідних апаратів.

У підрозділі 3.2 «Роль та значення органів суддівського самоврядування в управлінні та організації діяльності господарських судів України» доведено, що, незважаючи на неодноразові зміни правового статусу органів суддівського самоврядування, вони завжди відігравали вирішальну роль у прийнятті рішень з питань, які стосуються організації суддів, роботи допоміжних структур тощо.

Встановлено, що юридична природа суддівського самоврядування виражається в наступному. По-перше, незалежність суддів не означає, що їх діяльність не підпорядковується певним правилам, графіку роботи, іншим правилам службово-трудової дисципліни, правилам внутрішнього розпорядку суду, які не можуть бути врегульовані на вищому законодавчому рівні, а потребують розроблення локальних актів. Ці питання вирішуються в порядку здійснення суддівського самоврядування. По-друге, судді як носії судової влади не є державними службовцями і не перебувають на службі та у підпорядкуванні будь-якого органу. Тому управління в суддівському корпусі може здійснюватися лише на засадах самоуправління через органи суддівського самоврядування.

Визначено, що за своєю юридичною природою органи суддівського самоврядування не є юридичними особами або державними органами, оскільки не повною мірою відповідають основним ознакам останніх. Тобто це особливі структурні утворення, правила організації та функціонування яких є специфічними та відрізняються від інших типів органів, у тому числі професійних спілок, саморегулювальних організацій та інших подібних утворень.

Зазначено, що суддівське самоврядування можна розглядати у функціональному та організаційному аспектах. У першому значенні суддівське самоврядування слід визначити як форму судового управління, яке реалізується виключно суддями через створені в установленому законом порядку органи та полягає у вирішенні питань організації та функціонування судової влади, що не пов'язані зі здійсненням правосуддя. В організаційному аспекті суддівське самоврядування слід розглядати як організаційно-оформлений інститут, у структуру якого входять збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду, Рада суддів України та з'їзд суддів України, порядок обрання делегатів, періодичність та порядок проведення засідань яких визначається законодавством, регламентами, положеннями та іншими актами.

Обґрунтовано, що органи суддівського самоврядування відіграють ключову роль в організації та управлінні діяльністю господарських судів, яка виражається у виконанні ними повноважень у таких напрямках, як: участь у кадровому, матеріально-технічному, фінансовому, організаційному та іншому забезпеченні діяльності господарських судів, участь у кадровому забезпеченні діяльності інших органів судової системи

– Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів тощо; здійснення контролю за діяльністю цих органів тощо.

У підрозділі 3.3 «Місце інших органів системи судової влади в організації та забезпеченні діяльності господарських судів в Україні» визначено місце та роль таких органів, як Державна судова адміністрація, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя, Національна школа суддів тощо в організації та забезпеченні діяльності господарських судів. Підрозділ складається з трьох пунктів.

Пункт 3.3.1 «Значення Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь в організації та забезпеченні діяльності господарських судів України» присвячено висвітленню ролі Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь в організації діяльності господарських судів.

Встановлено, що значення Державної судової адміністрації та її територіальних управлінь в організації та забезпеченні діяльності господарських судів полягає в наступному: 1) реалізації представницьких повноважень та забезпеченні взаємодії господарських судів різних рівнів між собою та з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування; 2) здійсненні функцій з кадрового забезпечення апаратів господарських судів та сприянні в соціальному захисті суддівського корпусу; 3) здійсненні інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності господарських судів, що виражається у веденні судової статистики, узагальненні практики організації діяльності господарських судів тощо; 4) здійсненні контрольних функцій; 5) здійсненні матеріально-технічного та фінансового забезпечення діяльності господарських судів; 6) сприянні автоматизації та комп'ютеризації господарських судів; 7) забезпеченні діяльності органів суддівського самоврядування на рівні кожного господарського суду, на міжсудовому та вищому рівнях.

У пункті 3.3.2 «Роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя України в організації та забезпеченні діяльності господарських судів України» Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя розглядаються, передусім, як органи в судовій системі, основним призначенням яких є кадрове забезпечення суддівського корпусу в судах загальної юрисдикції, в тому числі господарських судів.

Обґрунтовано, що роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів в організації та забезпеченні діяльності господарських судів полягає в наступному: 1) своєчасному виявленні вакантних посад суддів у господарських судах шляхом здійснення обліку інформації, що надходить з апаратів відповідних судів, та оголошення конкурсу для їх комплектації; 2) організації та проведенні добору кандидатів на посади суддів у господарських судах та проведенні їх спеціальної перевірки; наданні допуску кандидатам на посаду суддів у господарських судах, які пройшли спеціальну перевірку та виявились такими, що відповідають встановленим

законодавством вимогам, до участі у конкурсі; 3) проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду суддів господарських судів, визначені його результатів та внесенні рекомендацій Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді в господарському суді тощо.

Доведено, що роль Вищої ради правосуддя в організації та забезпеченні діяльності господарських судів виражається у здійсненні нею таких повноважень: 1) розгляді рекомендацій Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухваленні рішення щодо кандидата на посаду судді, в тому числі в господарських судах; 2) внесенні подання Президенту України про призначення на посаду судді, в тому числі в господарських судах; 3) ухваленні рішення про звільнення судді, в тому числі господарського суду, з посади за наявності для цього підстав, визначених Конституцією та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» тощо.

Пункт 3.3.3 «Інші органи управління та організаційного забезпечення діяльності господарських судів України» присвячено дослідженню ролі в забезпеченні діяльності господарських судів таких органів, як Національна школа суддів, Науково-консультативна рада та Громадська рада доброчесності.

Встановлено, що на Національну школу суддів покладається важлива місія – підготовка високопрофесійних кадрів у судовій системі та підтримання високого рівня кваліфікації протягом усього періоду здійснення суддею своїх повноважень.

Обґрунтовано, що значенням науково-консультативних рад та наукових консультантів в організації діяльності господарських судів є: 1) сприяння суддям господарських судів у вирішенні спірних та неоднозначних питань судової практики; 2) сприяння суддям господарських судів у прийнятті обґрунтованих та законних рішень; 3) сприяння у забезпеченні єдності судової практики в господарському судочинстві.

Визначено, що призначення Громадської ради доброчесності у сфері організації діяльності господарських судів полягатиме у сприянні Вищій кваліфікаційній комісії суддів у забезпеченні судів загальної юрисдикції, у тому числі господарських судів, суддівськими кадрами, які відповідають вимогам доброчесності, тобто в їх поведінці відсутні ознаки корупційних діянь, вони дотримуються встановлених Конституцією та законом обмежень і вимог щодо несумісності та не допускають інших порушень законодавства.

У підрозділі 3.4 «Адміністративно-правові форми та методи контролю за діяльністю господарських судів в Україні» досліджено форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів.

Обґрунтовано, що особливостями контролю за діяльністю господарських судів, як і інших судів загальної юрисдикції, є такі: 1) здійснюється лише тими суб'єктами, які мають достатній обсяг

повноважень відповідно до Конституції та законів України; 2) за будь-яких видів та форм контролю категорично не допускається втручання в здійснення суддями правосуддя та прийняття ними рішень у справі, крім випадків перегляду рішень судами вищих інстанцій; 3) примусові методи контролю можуть застосовуватися лише обмеженим колом суб'єктів, до яких належать Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя; всі інші суб'єкти контролю застосовують тільки ті методи, які не передбачають примусового втручання в діяльність господарських судів тощо.

До форм здійснення контролю за діяльністю господарських судів віднесено: 1) проведення спеціальної перевірки кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) проведення відбіркового іспиту у формі анонімного тестування кандидата на посаду судді господарського суду; 3) проведення перевірки декларації родинних зв'язків та фінансової декларації кандидата на посаду судді господарського суду; 4) перевірку матеріалів, дослідження суддівського досьє, інших документів, що містять інформацію про діяльність судді господарського суду; 5) перевірку обґрунтованості та законності рішень, що приймаються господарськими судами першої та апеляційної інстанцій тощо.

Розділ 4 «Шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні» складається з чотирьох підрозділів та присвячений визначенню шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні.

У підрозділі 4.1 *«Зарубіжний досвід правового забезпечення діяльності господарських судів та можливості його використання в Україні»* проаналізовано зарубіжний досвід правового забезпечення господарських судів.

На підставі вивчення досвіду адміністративно-правового регулювання діяльності господарських судів країн ближнього зарубіжжя запропоновано: 1) удосконалити структуру обласних господарських судів шляхом утворення судових палат з розгляду однорідних категорій господарських справ (з питань банкрутства, з питань захисту інтелектуальної власності, з питань виконання господарських договорів тощо); 2) в процесуальному законодавстві чітко розмежувати юрисдикцію господарських та адміністративних судів: визначити, які категорії спорів, що виникають між суб'єктами господарювання та владними суб'єктами, розглядаються господарськими судами.

Виявлено, що характерною особливістю системи управління господарськими судами в більшості європейських держав є наступне: по-перше, система управління господарськими судами організаційно належить до загальної системи управління судами; по-друге, в цих державах, як правило, функціонує єдиний орган, уповноважений

формувати суддівський корпус, здійснювати дисциплінарні провадження щодо суддів тощо; по-третє, такі органи, як Вища рада магістратури (у Франції, Португалії тощо), Вища рада судової влади (у Бельгії) тощо прирівнюються до органів суддівського самоврядування, незважаючи на те що не завжди складаються виключно із суддів.

У підрозділі 4.2 *«Шляхи оптимізації системи та організаційно-штатної структури господарських судів в Україні»* під системою господарських судів запропоновано розуміти організовану за територіальним принципом сукупність господарських судів, які утворюють три ланки – окружні господарські суди, апеляційні господарські суди та Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду.

Визначено, що організаційно-штатна структура господарського суду – це внутрішня будова господарського суду, первинним елементом якої є посада суддів, система яких утворює суддівський корпус, та посада службовця апарату господарського суду, які знаходяться в ієрархічному зв'язку.

Оптимізувати систему та організаційно-штатну структуру господарських судів запропоновано шляхом вжиття ряду заходів, зокрема збільшення штатної чисельності суддів господарських судів Вінницької, Запорізької, Київської та Одеської областей та Київського апеляційного господарського суду тощо.

У підрозділі 4.3 *«Вирішення проблем кадрового та матеріально-фінансового забезпечення господарських судів»* розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення кадрового та матеріально-фінансового забезпечення господарських судів.

Встановлено, що суддівська освіта має бути спрямована, передусім, на удосконалення професійних знань та якостей, а виховання особистості та формування інтелектуальних здібностей – це завдання для шкільної освіти та вищих навчальних закладів, які готують майбутніх юристів. Звичайно, повністю виключати виховний процес із суддівської освіти не можна, однак він не є пріоритетом, а лише доповненням. Підкреслено, що вирішення проблеми формування високопрофесійного, морально стійкого та некорумпованого суддівського корпусу є завданням не тільки суддівської освіти, але і середньої шкільної та вищої юридичної освіти, які також потребують реформування.

З метою удосконалення кадрового забезпечення господарських судів запропоновано розробити та затвердити Положення про порядок оцінювання особистих морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, в якому визначити: порядок відбору та призначення незалежного спеціаліста (або групи спеціалістів) у галузі психології, вимоги до рівня його (їх) кваліфікації, віку, досвіду роботи тощо; програму проведення психологічного тестування; порядок визначення результатів та

рівень, необхідний для визначення кандидата як такого, що придатний для зайняття посади судді; порядок оскарження результатів тестування; а також розробити Стандартизовану програму суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду, в якій обов'язково визначити питання міжнародних стандартів здійснення судочинства та практики його застосування господарськими судами України тощо.

Визначено критерії розмежування регулярного та кваліфікаційного оцінювання суддів: 1) за суб'єктами проведення: регулярне оцінювання проводиться Національною школою суддів за результатами проходження періодичної підготовки, самостійно суддею, іншими суддями суду, де працює суддя, та громадськими об'єднаннями (ч. 2 ст. 90 «Про судоустрій і статус суддів»), а кваліфікаційне оцінювання проводить виключно Вища кваліфікаційна комісія суддів України; 2) за періодичністю та підставами проведення: регулярне оцінювання проводиться за результатами проходження суддею підготовки для підтримання кваліфікації, тобто не рідше одного разу на три роки, а також з інших підстав, визначених ст. 90 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; кваліфікаційне оцінювання проводиться за наявності відповідних підстав (притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, участь судді у конкурсі на заміщення вакантної посади судді в іншому суді); 3) за завданнями проведення: регулярне оцінювання судді проводиться з метою виявлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання (ч. 1 ст. 90 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); кваліфікаційне оцінювання проводиться з метою визначення можливості судді здійснювати правосуддя.

Обґрунтовано, що з метою удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів необхідно: 1) провести моніторинг матеріально-технічного стану господарських судів та визначити обсяг коштів, необхідних на забезпечення господарських судів належними приміщеннями, обладнанням та мультимедійною технікою; 2) розробити план фінансування господарських судів на декілька років та закласти відповідні витрати у видатках Державного бюджету тощо.

У підрозділі 4.4 «Удосконалення критеріїв оцінювання діяльності господарських судів» визначено напрями удосконалення критеріїв оцінювання діяльності господарських судів.

Розроблено такі базові показники оцінювання роботи господарського суду: 1) показники, які відображають об'єктивні чинники доступності правосуддя: зручність розташування будівлі суду, зручність розміщення залів судового засідання та канцелярії суду, доступність інформаційних стендів тощо; 2) показники, за якими визначається професійність та неупередженість суддів і компетентність працівників апарату суду: задоволеність відвідувачів роз'ясненнями, отриманими від працівників

апарату при зверненні до суду, доступність та зрозумілість отриманої інформації, ввічливість та поважне ставлення працівників апарату до відвідувачів суду, задоволеність поведінкою судді під час розгляду справи тощо; 3) показники, що вимірюють якість наданих у суді послуг: своєчасність відкриття провадження у справі та розгляду справи, відповідність процедури судового розгляду вимогам процесуального законодавства, законність, обґрунтованість та зрозумілість судового рішення тощо.

Відзначено, що за результатами оцінювання доцільно сформулювати аналітичний звіт, який містить такі основні відомості: 1) загальна оцінка роботи господарського суду за обраними критеріями; 2) оцінка кожного показника роботи господарського суду; 3) узагальнення причин незадовільної або недостатньо ефективної роботи господарського суду; 4) наведення причин незадовільної або недостатньо ефективної роботи господарського суду, які можуть бути усунені судом самостійно, та тих, які потребують допомоги ззовні; 5) загальні рекомендації щодо покращення роботи господарського суду.

Обґрунтовано, що в процесі оцінювання роботи господарських судів можуть застосовуватися такі методи: 1) опитування відвідувачів господарських судів; 2) он-лайн опитування на офіційних сайтах господарських судів; 3) аналіз та моніторинг статистичних звітів про роботу господарських судів; 4) аналіз повідомлень та сюжетів про діяльність господарських судів, що розміщені в засобах масової інформації; 5) проведення опитування юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності про їх досвід звернення до господарських судів; 6) проведення обговорення результатів роботи господарських судів на зборах суддів, на круглих столах та наукових конференціях тощо.

Аргументовано, що з метою належного нормативного оформлення механізму оцінювання діяльності господарських судів слід розробити Інструкцію про організацію оцінювання роботи господарських судів. Інструкція повинна включати такі структурні елементи, як: 1. Загальні положення, де визначаються мета та завдання проведення оцінювання в господарських судах, суб'єкти, відповідальні за організацію та проведення оцінювання роботи кожного господарського суду, порядок організації оцінювання, принципи проведення оцінювання. 2. Базові показники оцінювання роботи господарського суду, де визначаються види показників роботи господарських судів, основні критерії оцінювання роботи господарського суду за кожним базовим показником. 3. Методика оцінювання роботи господарського суду, де визначаються види методів, які можуть застосовуватися в ході оцінювання діяльності господарських судів, порядок їх використання. 4. Аналітичний звіт за результатами оцінювання роботи господарського суду, де визначаються порядок

формування аналітичних звітів, методологія надання оцінки ефективності діяльності господарського суду. 5. Формування рекомендацій щодо покращення роботи господарського суду, де визначається порядок розроблення та обговорення рекомендацій за результатами проведеного оцінювання. 6. Контроль за виконанням рекомендацій, де визначається порядок формування звіту про результати виконання рекомендацій, способи здійснення контролю за дотриманням рекомендацій щодо покращення роботи господарського суду.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – визначення особливостей та сучасного стану адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів України, що лягло в основу пропозицій і рекомендацій щодо його удосконалення. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основні з яких наведені нижче.

1. Історико-правовий розвиток системи господарських судів на території України пройшов такі періоди: 1) епоха Київської Русі (IX–XIV ст.ст.); 2) період перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XV–XVI ст.ст.); 3) період державно-визвольного руху Гетьманської доби (XVII–XVIII ст.ст.); 4) період перебування українських земель під владою Російської імперії (XVIII–XX ст.ст.); 5) радянський період (1917–1991 рр.); 6) новий період – набуття Україною незалежності (1991–2015 рр.); 7) новітній період – провадження нової судово-адміністративної реформи (2015 р. – до сьогодні).

2. Значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України полягає в: 1) забезпеченні економічної безпеки та дисципліни, що є невід’ємною складовою національної безпеки держави; 2) створенні сприятливих умов для сталого та надійного розвитку господарських правовідносин, захисті економічної конкуренції та добросовісності суб’єктів господарювання; 3) захисті прав, свобод та інтересів учасників господарських правовідносин, а також осіб, чиїх інтересів вони торкаються; 4) захисті корпоративних та пов’язаних з ними прав учасників господарських правовідносин, у тому числі у відносинах з власниками господарських товариств; 5) захисті прав кредиторів при визнанні суб’єкта підприємницької діяльності банкрутом; 6) сприянні в залученні інвестицій в економічний та інноваційний розвиток держави шляхом гарантування судового захисту прав інвесторів та їх майнових інтересів; 7) виробленні та забезпеченні єдності судової практики в справах, підвідомчих господарським судам.

3. Функції господарських судів як суб'єктів адміністративного права – це обумовлені метою здійснення правосуддя в господарському судочинстві основні напрямки їх діяльності, в яких знаходять втілення владні повноваження господарських судів. Функції господарських судів як суб'єктів адміністративного права поділяються на дві великі групи за критерієм їх цільової спрямованості: 1) адміністративні функції, що реалізуються у зв'язку зі здійсненням правосуддя в господарському судочинстві; 2) адміністративні функції, які виконуються у зв'язку зі здійсненням судового управління (внутрішньоорганізаційного або зовнішнього).

4. Адміністративно-правові принципи діяльності господарських судів України залежності від сфери регулювання класифікуються на: 1) загальні, тобто ті, які характерні для організації та функціонування всієї судової системи: законність та верховенство права; гласність, тобто відкритість судового засідання та право кожного, у порядку, визначеному законодавством, бути присутнім на судовому засіданні; об'єктивність та неупередженість, незалежність та самостійність судді та судів тощо; 2) галузеві – принципи, на яких ґрунтується діяльність судів загальної юрисдикції: територіальності та спеціалізації, інстанційності права учасників процесу на правову допомогу, рівність учасників судового процесу перед законом та судом; 3) спеціальні – принципи, які характеризують спосіб організації та функціонування саме системи господарських судів: а) організаційні: організація власної системи господарських судів, що складається із місцевих, апеляційних господарських судів та Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду; єдність системи господарських судів та всієї судової системи; б) функціональні: право на передачу справи на розгляд третейським судом; пріоритетність досудового врегулювання спору; одноосібність розгляду господарських справ у судах першої інстанції та колегіальність перегляду справ у господарських судах апеляційної та касаційної інстанцій.

5. Акти адміністративно-правового регулювання можна класифікувати за критерієм напрямку та характеру їх дії на: 1) міжнародні акти, що регламентують стандарти та принципи організації та функціонування судів, у тому числі тих, що спеціалізуються на розгляді господарських справ; 2) внутрішньонаціональні законодавчі акти – Конституція та закони України; 3) акти тлумачення адміністративного законодавства – рішення Конституційного Суду України, що містять роз'яснення окремих положень Конституції та законів України у сфері регулювання адміністративної діяльності господарських судів; 4) організаційно-розпорядчі та інші адміністративні акти органів суддівського самоврядування, що стосуються вирішення внутрішніх питань діяльності господарських судів, а також питань взаємодії з іншими

суб'єктами; 5) адміністративні акти інших органів судової системи, які регламентують питання діяльності апаратів господарських судів та їх взаємодії із суддівським корпусом та інші питання у сфері адміністративної діяльності господарських судів.

6. Господарські суди можуть вступати в такі види адміністративних правовідносин: 1) внутрішні адміністративні правовідносини, які виникають: у сфері судового управління; під час реалізації права суддів господарських судів на суддівське самоврядування; у сфері кадрового, фінансового, інформаційного та іншого забезпечення діяльності господарських судів; 2) зовнішні правовідносини, пов'язані із взаємодією з іншими судами, судовими органами та іншими державними органами, їх посадовими особами; правовідносини, що виникають при забезпеченні права громадян та інших осіб на доступ до публічної інформації (робота зі зверненнями громадян, ведення судової статистики, оприлюднення іншої публічної інформації тощо); правовідносини, пов'язані зі здійсненням зовнішнього контролю за діяльністю господарських судів (парламентського, президентського, громадського контролю).

7. Видами взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи є: 1) інформаційна взаємодія; 2) ресурсна взаємодія; 3) взаємодія з приводу прийняття та виконання рішень у господарському судочинстві; 4) взаємодія у сфері опосередкованої участі господарських судів у законодавчому процесі; 5) взаємодія у сфері охорони господарських судів та забезпечення особистої безпеки суддів цих судів.

Формами взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи є: 1) інформування; 2) направлення інформаційних запитів та отримання інформації, необхідної для здійснення господарського судочинства, для захисту прав та інтересів суддів господарських судів тощо; 3) повідомлення правоохоронних органів про виявлення ознак кримінального правопорушення під час розгляду господарських справ; 4) укладення договорів про експлуатацію об'єктів державної або комунальної власності; 5) залучення суб'єктів правоохоронної системи до участі у розгляді господарських справ як позивачів або відповідачів; 6) співробітництво з іншими судами в питаннях щодо збирання та дослідження доказів у господарському судочинстві; 7) надання висновків Пленумом Верховного Суду (до якого входять судді Касаційного господарського суду) щодо законопроектів, які стосуються судоустрою, судочинства та статусу суддів тощо.

8. З метою удосконалення діяльності органів суддівського самоврядування в управлінні господарськими судами необхідно: 1) в ч. 12 ст. 128 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачити, що рішення зборів суддів відповідного суду, прийняте в межах та в порядку, визначених законодавством України, є обов'язковим для всіх суддів цього

суду, а також регламентувати порядок оскарження такого рішення в судовому або позасудовому порядку; 2) в ч. 12 ст. 133 цього Закону закріпити обов'язок суб'єктів, до яких звертаються з пропозиціями вищі органи суддівського самоврядування, розглянути ці пропозиції протягом п'ятнадцяти днів і дати відповідь по суті; 3) створити робочі органи в складі З'їзду суддів України та залучити до їх роботи працівників Державної судової адміністрації, а на рівні зборів суддів кожного господарського суду – працівників апарату цих судів.

9. Значення Державної судової адміністрації та її територіальних управлінь в організації та забезпеченні діяльності господарських судів полягає в наступному: 1) реалізації представницьких повноважень та забезпеченні взаємодії господарських судів різних рівнів між собою та з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування; 2) здійсненні функцій з кадрового забезпечення апаратів господарських судів та сприянні в соціальному захисті суддівського корпусу; 3) здійсненні інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності господарських судів, що виражається у веденні судової статистики, узагальненні практики організації діяльності господарських судів тощо; 4) здійсненні контрольних функцій тощо.

Роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів в організації та забезпеченні діяльності господарських судів полягає в наступному: 1) своєчасному виявленні вакантних посад суддів у господарських судах шляхом здійснення обліку інформації, що надходить з апаратів відповідних судів, та оголошення конкурсу для їх комплектації; 2) організації та проведенні добору кандидатів на посади суддів у господарських судах та проведенні їх спеціальної перевірки; наданні допуску кандидатам на посаду суддів у господарських судах, які пройшли спеціальну перевірку та виявились такими, що відповідають встановленим законодавством вимогам, до участі у конкурсі; 3) проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду суддів господарських судів, визначені його результатів та внесенні рекомендацій Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді в господарському суді; 4) визначенні потреби в державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді господарських судів у Національній школі суддів України тощо.

Роль Вищої ради правосуддя в організації та забезпечення діяльності господарських судів виражається в здійсненні нею таких повноважень: 1) розгляді рекомендацій Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухваленні рішення щодо кандидата на посаду судді, в тому числі в господарських судах; 2) внесенні подання Президенту України про призначення на посаду судді, в тому числі в господарських судах; 3) ухваленні рішення про звільнення судді, в тому числі господарського суду, з посади за наявності для цього підстав, визначених Конституцією та

Законом України «Про судоустрій і статус суддів»; 4) затвердженні порядку переведення судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації тощо.

Національна школа суддів відіграє важливу роль у забезпеченні діяльності господарських судів, яка виражається в наступному: 1) здійсненні спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів у господарських судах; 2) забезпеченні навчання суддівських кадрів господарських судів та навчання працівників апарату цих судів; 3) науково-методичному забезпеченні діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя.

Основним значенням науково-консультативних рад та наукових консультантів в організації діяльності господарських судів є: 1) сприяння суддям господарських судів у вирішенні спірних та неоднозначних питань судової практики; 2) сприяння суддям господарських судів у прийнятті обґрунтованих та законних рішень; 3) сприяння в забезпеченні єдності судової практики в господарському судочинстві.

10. Формами здійснення контролю за діяльністю господарських судів є: 1) проведення спеціальної перевірки кандидатів на посаду судді господарського суду; 2) проведення відбіркового іспиту у формі анонімного тестування кандидата на посаду судді господарського суду; 3) проведення перевірки декларації родинних зв'язків та фінансової декларації кандидата на посаду судді господарського суду; 4) перевірка матеріалів, дослідження суддівського досьє, інших документів, що містять інформацію про діяльність судді господарського суду; 5) перевірка обґрунтованості та законності рішень, що приймаються господарськими судами першої та апеляційної інстанцій тощо.

Методами контролю за діяльністю господарських судів є: 1) методи примусу – винесення рішення про притягнення суддів господарських судів до дисциплінарної відповідальності, їх звільнення, переведення тощо (дані методи може застосовувати тільки Вища рада правосуддя); 2) методи переконання – інформування, консультування, рекомендації, оскарження тощо.

11. Оптимізація адміністративно-правового регулювання діяльності господарських судів передбачає: 1) удосконалення структури обласних господарських судів шляхом утворення судових палат з розгляду однорідних категорій господарських справ; 2) чітке розмежування в процесуальному законодавстві юрисдикції господарських та адміністративних судів: визначення, які категорії спорів, що виникають між суб'єктами господарювання та владними суб'єктами, розглядаються господарськими судами; 3) уніфікацію повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя завдяки створенню єдиного органу, на який покладається формування суддівського корпусу.

12. Оптимізувати систему та організаційно-штатну структуру господарських судів можна шляхом вжиття наступних заходів: 1) збільшити штатну чисельність суддів господарських судів Вінницької, Запорізької, Київської та Одеської областей та Північного апеляційного господарського суду в апеляційному окрузі, що включає Сумську, Київську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ, з місцезнаходженням у місті Києві; 2) ч. 6 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити положенням про те, що визначення штатної чисельності судів здійснюється з урахуванням пропозицій голів відповідних судів; 3) розробити Типове положення про палати та колегії місцевих та апеляційних господарських судів, у якому регламентувати утворення десяти палат: Палати з розгляду господарських спорів, що виникають із договірних зобов'язань, Палати з розгляду господарських спорів, що виникають із немайнових правовідносин, Палати з розгляду справ про банкрутство тощо; 4) визначити штатну чисельність суддів Касаційного господарського суду на рівні не менше 90 суддів та переглянути положення ч. 1 ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо максимальної кількості суддів (200 суддів) Верховного Суду у бік збільшення тощо.

13. З метою удосконалення кадрового забезпечення господарських судів запропоновано: 1) в ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріпити вимоги до морально-етичних якостей кандидата на посаду судді (самостійність, ініціативність, стресостійкість, високий рівень моральності, ввічливість, етичність); 2) розробити та затвердити Положення про порядок оцінювання особистих морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, в якому визначити: порядок відбору та призначення незалежного спеціаліста (або групи спеціалістів) у галузі психології, вимоги до рівня його (їх) кваліфікації, віку, досвіду роботи тощо; програму проведення психологічного тестування; порядок визначення результатів та рівень, необхідний для визначення кандидата як такого, що придатний для зайняття посади судді; порядок оскарження результатів тестування; а також розробити Стандартизовану програму підготовки суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду тощо.

14. З метою удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів необхідно: 1) провести моніторинг матеріально-технічного стану господарських судів та визначити обсяг коштів, необхідних для забезпечення господарських судів належними приміщеннями, обладнанням та мультимедійною технікою; 2) розробити план фінансування господарських судів на декілька років та закласти відповідні витрати у видатках Державного бюджету; 3) в ст. 150 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначити мінімальний

посадовий оклад працівника апарату господарського суду (службовця) на рівні не менше 30 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

15. З метою підвищення ефективності оцінювання роботи господарських судів запропоновано: 1) розділ XI «Організаційне забезпечення діяльності судів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити окремою главою під назвою «Судова статистика», до якої включити такі статті: 1. Організація роботи з формування та узагальнення статистичної звітності в судах. 2. Базові статистичні показники діяльності суду. 3. Моніторинг та використання статистичної інформації в судах; 2) розробити Інструкцію про організацію оцінювання роботи господарських судів, у якій визначити критерії оцінювання роботи судів, порядок та методи застосування системи критеріїв та механізм подальшого використання результатів оцінювання; 3) утворити в складі Ради суддів України Комітет оцінювання ефективності роботи судів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Мандичев Д. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності господарських судів в Україні: монографія. Х.: Панов, 2018. 404 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Мандичев Д. В. Значення господарських судів у судовій та правоохоронній системах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. 47–50.

2. Мандичев Д. В. Адміністративно-правові принципи діяльності господарських судів України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5-2. Т. 3. С. 145–147.

3. Мандичев Д. В. Інформаційна взаємодія господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С. 125–127.

4. Мандичев Д. В. Функціональне призначення апаратів господарських судів України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 2. С. 220–228.

5. Мандичев Д. В. Проблема визначення мети та завдань діяльності господарських судів в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 19. С. 62–64.

6. Мандичев Д. В. Історичні умови формування системи господарських судів в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Науковий*

вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 2. Т. 2. С. 62–65.

7. Мандичев Д. В. Напрямки удосконалення матеріально-фінансового забезпечення діяльності господарських судів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2016. № 4(75). С. 156–162.

8. Мандичев Д. В. Функції господарських судів України як суб'єктів адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 3. С. 101–105.

9. Мандичев Д. В. Кадрове забезпечення в системі організаційного забезпечення господарських судів: новели адміністративного законодавства України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 113–118.

10. Мандичев Д. В. Суб'єкти контролю за діяльністю господарських судів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип. 5. С. 247–252.

11. Мандичев Д. В. Роль органів суддівського самоврядування в організації діяльності господарських судів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2016. Вип. 2(37). С. 114–118.

12. Мандичев Д. В. Поняття, рівні та форми взаємодії господарських судів з іншими суб'єктами правоохоронної системи України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип. 3. С. 70–74.

13. Мандичев Д. В. Поняття та значення адміністративно-правового регулювання діяльності господарських судів України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 48–52.

14. Мандичев Д. В. Юридична природа апаратів господарських судів України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2017. № 2. С. 148–155.

15. Мандичев Д. В. Місце Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в організації роботи господарських судів. *Право і безпека.* 2017. № 2(65). С. 43–47.

16. Мандичев Д. В. Сутнісна характеристика органів суддівського самоврядування в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. Вип. 2. С. 243–247.

17. Мандичев Д. В. Правова природа контролю за діяльністю господарських судів, форми та методи його здійснення. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Вип. 3. С. 122–130.

18. Мандичев Д. В. Способи оптимізації системи та організаційно-штатної структури господарських судів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2017. № 3. С. 48–52.

Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях:

19. Мандычев Д. В. Хозяйственные суды как субъекты административного права. *Право и политика*. 2015. Спецвыпуск. С. 107–110.

20. Мандычев Д. В. Европейские стандарты в сфере деятельности хозяйственных судов Украины на современном этапе осуществления судебно-административной реформы. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 5/1. Р. 76–81.

21. Мандычев Д. В. Правовое регулирование организации и функционирования хозяйственных судов в европейских странах. *Право и закон*. 2018. № 3. С. 32–37. (Кыргызская Республика).

22. Мандычев Д. В. Направления усовершенствования оценки деятельности хозяйственных судов. *Право и закон*. 2019. № 1. С. 34–39. (Кыргызская Республика).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Мандичев Д. В. Проблема організаційної єдності господарських судів України. *Публічне адміністрування в сфері органів внутрішніх справ : матеріали круглого столу* (м. Київ, 14 трав. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 228–230.

24. Мандичев Д. В. Адміністративно-правові принципи діяльності господарських судів України у системі правозахисних гарантій. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 2 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 110–113.

25. Мандичев Д. В. Історико-правовий розвиток господарських судів в період Київської Русі. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.) / Сумська філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми : Вид. дім «Ельдорадо», 2017. С. 12–14.

26. Мандичев Д. В. Питання реалізації правоохоронної функції держави господарськими судами України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу* (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 124–126.

27. Мандичев Д. В. Адміністративні функції господарських судів в Україні. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи : міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10–11 берез. 2017 р.). Київ : Центр прав. наук. дослідж., 2017. С. 68–72.

28. Мандичев Д. В. Види адміністративних правовідносин, що виникають в діяльності господарських судів України. *Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства* : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 квіт. 2017 р.). Київ : Центр прав. наук. дослідж., 2017. С. 57–59.

29. Мандичев Д. В. Суддівське самоврядування як елемент судового управління. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя : Запоріз. міська громад. орг. «Істина», 2017. С. 68–72.

30. Мандичев Д. В. Адміністративно-правовий статус Державної судової адміністрації України за новим законодавством про судоустрій. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20–21 січ. 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 75–77.

31. Мандичев Д. В. Дискусійні питання оптимізації системи господарських судів в Україні. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 лют. 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 36–39.

АНОТАЦІЯ

Мандичев Д. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності господарських судів в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ: Сумський державний університет. – Суми, 2019.

Дисертацію присвячено теоретичним та правовим проблемам адміністративно-правового забезпечення діяльності господарських судів в Україні. Запропоновано удосконалення визначення таких понять, як «організація господарських судів», «адміністративні правовідносини за участю господарських судів», «функції господарських судів як суб'єктів адміністративного права», «апарат господарського суду» тощо.

Проаналізовано положення науково-правових джерел, на підставі яких визначено основні недоліки сучасного адміністративного законодавства у сфері регулювання організації та забезпечення діяльності господарських судів в Україні.

З метою подальшого удосконалення національного законодавства і практики його застосування сформульовано пропозиції щодо необхідності внесення відповідних змін та доповнень до чинного законодавства України, зокрема Закону «Про судоустрій і статус суддів», обґрунтовано необхідність прийняття Положення про порядок оцінювання особистих

морально-психологічних якостей кандидата на посаду судді, запропоновано розробити Стандартизовану програму підготовки суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду тощо.

Ключові слова: господарський суд, система, структура, організаційне забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, апарат господарського суду, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України.

АННОТАЦІЯ

Мандычев Д. В. Административно-правовое обеспечение деятельности хозяйственных судов в Украине. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право, информационное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел: Сумской государственной университет. – Сумы, 2019.

Диссертация посвящена теоретическим и правовым проблемам административно-правового обеспечения деятельности хозяйственных судов в Украине. Предложено усовершенствование определения таких понятий, как «организация хозяйственных судов», «административные правоотношения с участием хозяйственных судов», «функции хозяйственных судов как субъектов административного права», «аппарат хозяйственного суда» и другие.

Обосновано, что значение хозяйственных судов в судебной и правоохранительной системах Украины заключается в: 1) обеспечении ими экономической безопасности и дисциплины, что является неотъемлемой составляющей национальной безопасности государства; 2) создании благоприятных условий для устойчивого и надежного развития хозяйственных правоотношений, защите экономической конкуренции и добросовестности субъектов хозяйствования; 3) защите прав, свобод и интересов участников хозяйственных правоотношений, а также лиц, чьих интересов они касаются; 4) защите корпоративных и связанных с ними прав участников хозяйственных правоотношений, в том числе в отношениях с владельцами хозяйственных обществ; 5) защите прав кредиторов при признании субъекта предпринимательской деятельности банкротом и др.

Указано, что функции хозяйственных судов как субъектов административного права – это обусловленные целью осуществления правосудия в хозяйственном судопроизводстве основные направления их деятельности, в которых находят воплощение властные полномочия хозяйственных судов. Функции хозяйственных судов как субъектов административного права делятся на две большие группы по критерию их

целевой направленности: 1) административные функции, реализуемые в связи с осуществлением правосудия в хозяйственном судопроизводстве: осуществление подготовительно-организационных действий, предшествующих рассмотрению хозяйственного дела; судебное руководство ходом рассмотрения и решения хозяйственного дела; обеспечение одинакового и правильного применения судами норм материального и процессуального права при рассмотрении хозяйственных дел и др.; 2) административные функции, выполняемые в связи с осуществлением судебного управления (внутриорганизационного или внешнего характера): представительские, контрольные, организационные, обеспечительные функции и функции взаимодействия и судебного самоуправления.

Обозначено, что акты административно-правового регулирования можно классифицировать по критерию направления и характера их действия на: 1) международные акты, регламентирующие стандарты и принципы организации и функционирования судов, в том числе специализирующихся на рассмотрении хозяйственных дел; 2) внутринациональные законодательные акты – Конституция и законы Украины; 3) акты толкования административного законодательства – решения Конституционного Суда Украины, содержаще разъяснения отдельных положений Конституции и законов Украины в сфере регулирования административной деятельности хозяйственных судов; 4) организационно-распорядительные и другие административные акты органов судебного самоуправления, касающиеся решения внутренних вопросов деятельности хозяйственных судов, а также вопросов взаимодействия с другими субъектами; 5) административные акты других органов судебной системы, регламентирующие вопросы деятельности аппаратов хозяйственных судов и их взаимодействия с судебским корпусом и другие вопросы в сфере административной деятельности хозяйственных судов.

Проанализированы положения научно-правовых источников, на основании которых определены основные недостатки современного административного законодательства в сфере регулирования организации и обеспечения деятельности хозяйственных судов в Украине.

С целью дальнейшего совершенствования национального законодательства и практики его применения сформулированы предложения о необходимости внесения соответствующих изменений и дополнений в действующее законодательство Украины, в частности Закон «О судоустройстве и статусе судей», обоснована необходимость принятия Положения о порядке оценки личных морально-психологических качеств кандидата на должность судьи, предложено разработать Стандартизированную программу подготовки судей Хозяйственного кассационного суда Верховного суда Украины и др.

Ключевые слова: хозяйственный суд, система, структура, организационное обеспечение, административно-правовое обеспечение, аппарат хозяйственного суда, Высшая квалификационная комиссия судей Украины, Высший совет правосудия, Государственная судебная администрация Украины.

SUMMARY

Mandychev D. V. Administrative and legal support of the activity of economic courts in Ukraine. – *Qualifying scientific work as the manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. – Kharkiv National University of Internal Affairs: Sumy State University. – Sumy, 2019.

The dissertation is devoted to the theoretical and legal problems of administrative and legal support of activity of economic courts in Ukraine. The paper proposes improvement of the definition of such concepts as «organization of economic courts», «administrative legal relations with the participation of economic courts», «functions of economic courts as subjects of administrative law», «apparatus of economic court» and others.

The article analyzes the situation of scientific and legal sources on the basis of which the main shortcomings of modern administrative legislation in the sphere of regulation of organization and provision of activity of economic courts in Ukraine are determined.

In order to further improve the national legislation and practice of its application, proposals are made regarding the necessity of making appropriate amendments and additions to the current legislation of Ukraine, in particular, to the Law «On the Judiciary and the Status of Judges», the necessity to adopt the Regulation on the procedure for evaluating the personal moral and psychological qualities of the candidate for the position of a judge, it is proposed to develop a Standardized training program for judges of the Economic Court of Cassation of the Supreme Court, etc.

Key words: economic court, system, structure, organizational support, administrative and legal support, the apparatus of the economic court, the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, the High Council of Justice, the State Judicial Administration of Ukraine.

Відповідальний за випуск:
РЄЗНІК Олег Миколайович

Підписано до друку 23.05.2019.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 1,9. Ум.–друк. арк.1,9. Папір
офсетний. Гарнітура Times. Тираж 100 пр. Вид. № 109/19.
Віддруковано у видавництві «Ярославна».
40030, м. Суми, вул. Горького, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, № 332 від 09.02.2001 р.

